

‘Alles kann man erzählen, nur nicht sein wirkliches Leben.’

Max Frisch

VOORAF

Dit boek is een selectie uit mijn dagboek aantekeningen van de jaren 1997-2002, de periode waarin ik werkte aan mijn roman *Hokwerda's kind*. Omdat ik lange tijd geen roman had geschreven en mijzelf als romanschrijver als het ware opnieuw moest uitvinden, heb ik in die tijd veel aantekeningen gemaakt over het schrijven: van de psychologie van ‘het scheppingsproces’ tot simpele vuistregels, van de dagelijkse vorderingen tot de schrijvers die me bezighielden en aan wier werk ik mijn gedachten over de roman, dat schitterende en onsterfelijke genre, kon scherpen. Vanaf de eerste, onbewuste aanzetten tot aan de voltooiing van het boek en de plotselinge verdwijning van de personages die ik jaren bij me had gedragen, heb ik de hele wordingsgeschiedenis van *Hokwerda's kind* genoteerd.

Ik ben ermee begonnen al deze aantekeningen uit het oorspronkelijke dagboek te lichten en bij elkaar te plaatsen. Het was een verhaal. Maar deze stroom aantekeningen had een bedding en een landschap nodig. Daarom heb ik er allerlei andersoortige dagboek aantekeningen aan toegevoegd: over het leven met mijn geliefde en de plaatsen waar ik schreef, over schilderkunst en muziek, zeilen en hardlopen, vergankelijkheid en mijn eeuwige gevecht tegen de melancholie.

Dit bleek een boek te kunnen zijn.

Op 14 februari 2002 werd ik wakker met een paar onbegrijpelijke regels in mijn hoofd. ‘Daar loopt men met al dat zachte bloed/ van de wonderen die de heilbot doet.’ Het waren regels die me aan sprookjes en legenden deden denken. Maar geen flauw idee waar deze mededeling op sloeg. Ik had de dag tevoren geen heilbot gegeten of bloed gezien. Ik no-

teerde ze en vergat. Maar aan het eind van de dag herinnerde ik me dat ik met twee regels was wakker geworden. Toen ik ze met enige moeite uit mijn geheugen tevoorschijn had gehaald, waren ze door een onzichtbare hand geredigeerd en zagen er zo uit: ‘Daar stroomt dan al dat zachte bloed/ Dit zijn de wonderen die de heilbot doet.’

Het wonderlijkste van het romanschrijven is dat er onder je handen iets ontstaat dat je met geen mogelijkheid had kunnen voorzien. Er komen beelden op en die beelden zijn dwingend. En ook: scènes, dialogen, zinnen. Sedert het door Flaubert, gekweld door zijn *Madame Bovary*, werd vastgesteld is het een ervaring van vele schrijvers: jij kiest niet het onderwerp, maar het onderwerp kiest jou. Je hebt het maar te doen. Je bent niet vrij. Het overkomt je. Wittgenstein noteerde eens: ‘Mijn hoofd weet vaak niets van wat mijn hand schrijft.’ Elke dag brengt de schrijver zichzelf in de positie waarin dat kan gebeuren.

Wat zijn nu de wonderen van de heilbot?

Ik zag een man voor me die op een zomeravond zijn dochttertje over het riet in het water gooit, steeds opnieuw, en ik noteerde dat in één zin. Van die zin werd ik meteen opgewonden, maar ik wist niet wat ik er mee aan moest. Ik bewaarde hem, ik raakte hem kwijt, ik vond hem weer terug. Toen ik hem ten slotte een beetje zenuwachtig begon uit te pakken en open te vouwen, kwam er een sleutelscène van de roman uit tevoorschijn.

Dit soort ervaringen tijdens het schrijven – dat zijn voor mij ‘de wonderen van de heilbot’.

1997

1 januari – Een grimmig begin van het nieuwe jaar. Vanochtend, vlak voor het vertrek uit de flat van Jeannes moeder, moest ik even wachten en begon ik een stapel tijdschriften door te nemen. Mijn oog werd getroffen door een foto op de cover van een *Privé*. Getroffen is zwak uitgedrukt. Op die foto herkende ik namelijk onmiddellijk X., ook al had ze een zwart balkje voor haar ogen en had ik haar al jaren niet meer gezien. Ze is daar dertien, las ik, ongeveer de leeftijd waarop ik haar uit het oog verloor. Ze poseert met haar vader en diens tweede vrouw op de dag van hun huwelijk. De man en de vrouw zien eruit als ‘succesvolle’ mensen, gesoigneerd, alles keurig in orde. Uit het verhaal in het blad kon ik opmaken dat het verlegen en teruggetrokken meisje dat ik had gekend een moord heeft gepleegd. Ze heeft met hulp van haar vriend haar vader en stiefmoeder, het paar van de foto, met bijlslagen om het leven gebracht.

Met bijlslagen.

Ik had het nieuws een paar weken geleden al gehoord. Ik weet niet wat ik er toen mee heb gedaan. Het weggestopt, kennelijk. Maar nu, door die foto, door de herkenning van de verlegen uitstraling van haar lichaam, omdat ik haar zag, drong het diep in me door.

Ik stopte het tijdschrift in de binnenzak van mijn jas. Even later glibberden we over de gladde straat naar een bushalte. Ik vond het opeens pijnlijk: de blauwe hemel, de glinsterende sneeuw, de pure lucht.

2 januari – Sedert gister komen de herinneringen aan X. in me op – alsof ze gestorven is.

Ik leerde haar kennen in het huis van vrienden: ze was acht of negen, het vriendinnetje van de dochter des huizes Y., die een paar jaar jonger

was dan zij. Ze vond het leuk om met een jonger kind te spelen. Ze was niet alleen verlegen en teruggetrokken, maar had ook een soort eenzaamheid om zich heen.

Ik ben een aantal keren met de meisjes gaan zwemmen in het Zuiderbad.

Ik heb een scherpe herinnering aan één bepaald moment in het bad. Ik lag in het water en hield me vast aan de rand van het bassin, X. zwom naar me toe en klemde zich vlak naast me vast. We wisselden een paar zinnen, zwegen toen. Plotseling voelde ik een erotische sfeer ontstaan. X. hield haar lichaam naar me toegewend en het was of ze erom vroeg om aangeraakt te worden, tegelijkertijd ging er iets triests van haar uit, iets onbereikbaars. Ze was een jaar of elf, geen kind meer. Misschien verlangde ik er zelf naar om haar aan te raken, om dat trieste, ongelukkige, teruggetrokkene te laten verdwijnen. Maar er ging ook iets van háár uit. Misschien was het niets anders dan een ontbottend meisje dat voelt dat ze indruk maakt op een man. Ik weet het niet. Maar ik had het gevoel dat er iets niet in orde was en ben van haar weggezwoomen.

In diezelfde tijd heb ik met haar op de Keizersgracht geschaatst, hand in hand.

We waren allebei ongelukkig, alleen.

Ik heb haar het beste leren kennen tijdens een vakantie. Ik logeerde een week bij mijn vrienden in een huis in Drenthe. X. was er ook, als vriendinnetje van Y. Om het huis lag een verwilderde tuin. Op een ochtend ben ik met de meisjes die tuin in gegaan. Onder de planten en op de bladeren troffen we talloze slakken aan – dikke, zwartbruine, slijmerige naaktslakken. Ik zette een slak op de rug van mijn hand. De meisjes deinsden terug – vies, eng! Om de een of andere reden wilde ik X. zover zien te krijgen dat ze een slak op haar onderarm zette en na enige tijd lukte dat me ook. Ze was er trots op dat ze het durfde. Y. durfde het toen ook. We namen slakken mee naar binnen en zetten ze met wat blaadjes in glazen potten, afgedekt met stukjes papier waarin gaatjes waren geprikt. X. ontwikkelde een ware passie voor de slakken. Elke ochtend moest ik met haar de tuin in om nieuwe slakken te vangen. Ten slotte stond er een hele rij glazen potten met slakken in huis. De belangstelling van Y. verflauwde algauw, maar X. bleef ermee bezig.

Het meest vertelde ze mij over zichzelf toen ze op een avond thuis kwam met een egel. Ze was zoek. We konden haar maar niet vinden en werden ongerust. In de schemering kwam ze eindelijk aanzetten en in haar handen, die ze met haar trui omwikkeld had, hield ze iets dat we met verbazing herkenden als een opgerolde egel. Wat ze daar in haar uitgestrekte handen hield, opgewonden, trots, voorzichtig, dat was 'zijzelf'. Zo zag ik het tenminste. Ik zag onmiddellijk het beeld en dacht: dit raakt haar, dit trekt haar aan, dit neemt zij mee naar huis, dit is 'zijzelf'. Eerst die weke slakken, ten slotte die egel. Het gebeurde aan het eind van een week waarin ze het werkelijk naar haar zin had gehad.

Dieren spelen een merkwaardige rol in mijn herinneringen aan haar. Toen ze twaalf werd, was ik op haar verjaardag en gaf haar een exemplaar van *De geit*, dat net in een bibliotheek editie was verschenen. Ze had me gezegd dat ze graag iets van me wilde lezen. Ze las het verhaal en stuurde me een kaartje. Ik was verrast, want ik had gedacht dat ze er net te jong voor zou zijn. Toen schreef ik haar in een briefje dat ze op mij soms een eenzame indruk maakte, zoiets, of teruggetrokken, of ongelukkig. Ik had de indruk dat ze zich zelfs bij haar moeder en stiefvader, enig kind, niet op haar gemak voelde, dat elke spontaniteit ontbrak, dat ze alleen maar haar best deed zich te voegen in de situatie. Toen ik haar dat schreef, wat ik in haar zag, soms, antwoordde ze me iets waaruit bleek dat ze niet begreep waar ik het over had. Ze wees die opmerking van de hand. Ze wilde er niet van weten.

Dat was ons laatste contact.

Zes jaar later vermoordt dit meisje haar vader en stiefmoeder. Ze is daarna gewoon naar huis gegaan. Daar heeft het bericht van de dood van haar vader haar bereikt. Ze was op de begrafenis van haar vader aanwezig. Niemand had iets aan haar kunnen merken. Pas een maand na de moord is ze opgepakt door de politie, toen ze op het punt stond met haar vriend naar het buitenland te vertrekken.

16 januari – Op La Gomera, zondag. Elke ochtend dalen we langs een lange, in de rotsen gehouwen trap af naar het keienstrand van Santiago. Toen we vanochtend op de boulevard kwamen, zag ik in de verte een jacht op de rede liggen, een tweemaster. Ik voelde een onweerstaanbare

drang om ernaar toe te zwemmen, ook al lag het ver weg, buiten de baai. Het kostte me drie kwartier om het te bereiken. Het schip was afkomstig uit Helsingør en heette *Livet*. De schipper liep aan dek, alleen, genietend van de serene ochtend.

Ik zwom nog tot voorbij het jacht om helemaal niets meer van de mensenwereld te zien.

Toen ik opzij keek, zag ik in de horizon de besneeuwde top van de Teide.

Op de terugweg, het strand ver weg, niet te beroepen of te bezwaaien, begon ik de oneindigheid van het water om me heen te voelen. Donkerblauw was het. Ik zwom. Onder me zag ik mijn benen woelen in de oceaan en het leken opeens de pootjes van een insect. Ik rustte uit en hoorde geen geluid behalve van mijzelf. Ik zwom verder. Mijn vingers werden koud, de huid verschrompelde. Ik begon angst te voelen en meer nog dan angst beving me een gevoel van ontheemding. Ik hoorde hier niet. Ik tartte de goden, ik overtrad een wet.

Het duurde lang voordat ik het strand was genaderd, weer stemmen begon te horen. Jeanne liep half gek van ongerustheid op en neer langs de branding. Anderhalf uur was ik weg geweest. Ik rustte uit, liggend op een groot warm rotsblok, terug in de mensenwereld, ervan vervreemd. Urenlang voelde ik me bedroefd. Er drukte iets op mijn borst.

21 januari – Terwijl ik gister in het vliegtuig van Tenerife naar Amsterdam naar een onbenullige film zat te kijken, stierf Arie Visser. Hij was drieënvijftig. Zijn lichaam vernield door de *drugs* en de ontberingen van een zwervend bestaan. Een aantal min of meer stabiele jaren in een huwelijk hebben hem niet meer kunnen redden. Hij was versleten.

Op La Gomera had ik hem nog gebeld. Uit een telefoonsel pal aan zee (ik schaamde me toen ik besefte dat hij de geluiden van het strand en de branding kon horen). Het was een eigenaardig gesprek. Hij was vriendelijk, maar niet meer dan dat. Het was, zo bedacht ik later, alsof ik nog een keer terugkeerde in zijn leven, terwijl hij al afscheid van me had genomen. Zoals iemand al niet meer in je is geïnteresseerd, verdiept in andere zaken, als je plotseling terugkeert in de kamer waar je hem hebt gesproken, omdat je er iets hebt laten liggen. Toen ik hem belde had hij zich al teruggetrokken in de binnenste ring.

Hoe lang heb ik Arie gekend? Zeventien jaar ongeveer. In het begin van de jaren tachtig leerde ik hem kennen op een avondje met schrijvers. Hij brak in dit gezelschap in tranen uit, dronken. Ik nam hem achter op de fiets om hem naar huis te brengen. Op de Nieuwmarkt sprong hij eraf en viel plat op zijn gezicht. Er brak een stukje van een van zijn tanden, wat ik buitengewoon treurig vond. Ik heb hem tot voor de deur van zijn huis gebracht en hem omhelsd. Dat was het begin.

Vlak voordat ik naar La Gomera vertrok, zagen we elkaar voor het laatst. Het was een ijzig koude dag. Aan de boeg van de pont over het IJ hingen tientallen lange ijspegels, een baard van ijs. Zes weken lang was ik elke week een middag bij hem geweest met een *taperecorder* om te praten over zijn leven en zijn poëzie en zo op de valreep nog zo veel mogelijk vast te leggen, te redden wat er te redden viel. Op die ijskoude dag ons laatste gesprek, dat ergens ophield, doodliep, stilviel, omdat hij te moe werd en omdat ik terug moest naar de stad om een afspraak te halen. Hij omhelsde me en kuste me vier keer. Pas nu dringt het tot me door dat hij er toen, veel meer dan ik, van doordrongen was dat we elkaar nooit meer zouden zien. Ik had de hoop dat hij nog in leven zou zijn als ik terugkwam van Gomera.

24 januari – Het was een winterdag, die iets had van een voorjaarsdag. Op de begraafplaats trok de nevel op, er brak een waterig zonnetje door en in de lucht was iets zoels, dat aan het voorjaar herinnerde.

We reden in de auto naar de begraafplaats. Achterin stonden de drie bloemstukken die Jeanne had gemaakt: een voor Chadia, een voor de kinderen en een voor onszelf. Ik had 's ochtends een toespraakje geschreven en uitgetypt op mijn oude schrijfmachine, waarvan het lint nauwelijks meer inkt bevatte – noodgedwongen zo, omdat mijn printer het niet meer deed. Het was zenuwslopend. Ik las het stukje voor aan Jeanne terwijl we door Amsterdam reden. Ze vond het mooi. Ik aarzelde nog. Uiteraard. Moet ik het wel doen?

‘Natuurlijk moet je het doen.’

We arriveerden vroeg bij de begraafplaats en reden het terrein op om de bloemstukken bij de aula uit te kunnen laden. Walter Carpay van de nieuwe begrafenisonderneming De Ode verscheen bij het opengedraai-

de portierraam. Ik ken hem nog uit zijn tijd als beeldend kunstenaar. Hij heeft zijn leven omgegooid en is begrafenisondernemer geworden. De Ode kan kisten en grafzerken leveren die door kunstenaars zijn ontworpen en zorgt zonodig ook voor muzikanten of speciaal geschreven teksten. Er is nieuwe aandacht voor begrafenisrituelen.

Na levering van de bloemstukken stonden we op het knarsende grind voor het gebouw. Toen begon de winternevel te verdwijnen en kwam er plotseling die zoelheid in de lucht. Jas open, das los. Sommigen droegen zonnebrillen. De aula was mooi vol – dat het net een beetje uitpuilt. De kist stond in het midden, aan weerszijden zaten de aanwezigen op stoelen en daaromheen stonden ze. Ik stond met Jeanne aan het voeteneind van de kist, half in een gordijn.

De sprekers – wat een merkwaardige rij!

Als eerste las Guus Luijters een gedicht van Arie voor.

Vervolgens hield ik mijn toespraakje, waarin ik een beeld opriep van Arie, een paar anekdotes, een paar ideeën over zijn persoonlijkheid, eindigend met de twee gedichten die hij zelf aan het eind van ons laatste gesprek had voorgedragen: *Eens* van de Russische dichter Baratynsky en *A poet's epitaph* van Wordsworth. Terugkerend naar mijn plaats liep ik voor de tweede maal vlak langs de kist, hetgeen ik niet gemakkelijk vond.

Of er nog iemand was die het woord wilde voeren?

Een ogenblik bleef het stil, geen beweging. Toen was het of er een dijk doorbrak. Eerst was het Simon Vinkenoog die naar voren kwam, in een lange jas. Hij riep maar wat, een paar zinnen. Uit mijn toespraakje was het woord ‘erudiet’ bij hem blijven hangen en hij riep: ‘Een erudiet man en een edelmoedig mens is van ons heengegaan.’

Na het gebaar van Vinkenoog kwam de Turkse dichter en kinderboekenschrijver Halil Gür naar voren. Hij vertelde hoe Arie een week lang elke ochtend om negen uur bij hem was gekomen om te helpen bij het oplossen van versificatieproblemen in zijn gedichten. Hoe lief hij was, hoe zachtmoedig en hoezeer hij er eigenlijk naar verlangde om een kind te zijn. Daarna sprak hij een gebed uit – of was het een zegenspreuk, een vaarwelspreuk? – en om zijn gevoelens de vrije teugel te kunnen geven deed hij dit in het Turks. Het klonk prachtig. Rituele taal moet misschien wel altijd onverstaanbaar zijn.

Na de bevlogen Vinkenoog ('adem in, adem uit') en de Turkse dichter kwam er een jongeman naar voren die er ruig en stoer uitzag, waarschijnlijk een gebruiker. Zwarte broek, zwart T-shirt, een leren jack en een linnen draagtas aan een band over zijn borst en rug. Hij vertelde dat hij Arie op straat had leren kennen, zoals zovelen. Dat hij Arie nooit een 'onzuiver woord' had horen spreken. Het was een soort heiligverklaring. Diepe verering. Dat Arie eens een gedicht voor hem had opgeschreven. Toen hij begon te lezen raakte hij in tranen. Hij las *Luchtspiegeling*. 'Waarheen ik mij begaf / – vlakbij en toch veraf – / was stilte de beloning / en eenzaamheid de straf.' Huilend en jankend droeg hij het vers voor, deze stoere bink van de straat. Toen hij klaar was en langs de kist liep, zei hij snikkend: 'Het spijt me, het spijt me.'

Daarna stond er een vrouw op, die op de voorste rij stoelen zat, niet ver van Chadia en Mahdi. Ik herkende haar als de tweelingzus van Arie aan haar kromme neus. Ze stelde zich voor. Een kleine gebogen vrouw was het, met blond haar, en die kromme neus. Een beetje gesjochten indruk maakte ze. Ze haalde een briefje tevoorschijn en zei: 'Het is misschien niet gepast, maar het komt uit het hart.' Ze begon te zingen, een christelijk kinderliedje van dertig, veertig jaar geleden, mij nog welbekend. De eerste regels luiden: 'Jezus zegt dat hij hier van ons verwacht, / dat wij zijn als kaarsjes brandend in de nacht, / en hij zegt dat ieder tatiadiedaaa... Gij in uw klein hoekje en ik in 't mijn.'

Een schok ging door de menigte. Was zij van het Leger des Heils? Het was hartverscheurend om haar dit lied te horen zingen, een lied dat ze als kind ongetwijfeld vele malen met Arie had gezongen. In haar diepste verdriet viel ze daar dus op terug, een christelijk kinderliedje, dat bij het slapengaan door kinderen in hun bed gezongen werd, een soort slaapliedje ook, dat verbonden was met ultieme geborgenheid. Het was hartverscheurend. Weer kind willen zijn in een veilig warm bed met je broertje en je moeder bij je, die je handen vasthoudt terwijl je zingt. Maar je staat midden in het rauwe leven, je moeder is krankzinnig gestorven, je vader is niet op de begrafenis van zijn zoon, het gezin van toen is uiteengespat, onder ruzies bezwaken, en je tweelingbroer is dood. De ruige bink van zo even viel haar bij. Hij stond ergens achteraan en zong het tweede en derde couplet met haar mee.

Toen was het voorbij.

Bij de uitgang stond de jongen van de straat. Uit zijn linnen tas haalde hij kaartjes en deelde ze uit: het gedicht dat hij had voorgelezen stond er in handschrift op afgedrukt boven een foto van Arie.

Het graf was gedolven aan de voet van een hoge populier. De zon scheen. De dooi hing in de lucht. Ik stond vooraan, met Jeanne. De bloemstukken lagen op de kist en rond het graf, met veel boeketten. Door zijn tweelingzus werd ‘het lichtvers’ uit de Koran voorgelezen, zoals Arie had gewenst. Een extatisch vers – *light upon light* – dat door bijna niemand werd gehoord. De kist werd met touwen neergelaten in het graf door de zes mannen en jongens die hem gedragen hadden (merkwaardig genoeg allen donker van huidskleur).

Chadia deed niets anders dan huilen, zoals misschien de gewoonte is in de Marokkaanse cultuur. In de aula, na afloop, was het heel moeilijk om contact met haar te krijgen. Zijn zoontje Mahdi had zich volledig afgesloten. Hij wilde dit niet meemaken.

16 februari – Zondag. Twee dagen geleden verscheen Een man die in de toekomst springt. Een receptie bij Meulenhoff, daarna een feest in mijn huis. Nu is de rust weergekeerd. Beneden in de grote kamer zijn nog overal de resten van het feest te zien: boeketten, het damasten tafellaken over de tafel, kandelaars, flessen op de vloer, verschoven meubelen, allerlei rommel. Ik heb alleen de vuile glazen en borden weggehaald, de rest laat ik zo staan, ik wil de atmosfeer zo lang mogelijk vasthouden.

Een van de gasten was Andreas Burnier. Het was, voor haar, de avond voorafgaand aan de sabbat. Toen ze binnenkwam met haar geliefde zei ze ironisch: ‘Oek, je begrijpt, dat wij hier nu zijn, dat is echte liefde.’

Vanmiddag belde ze me. Ze had net de eerste twee verhalen uit mijn boek gelezen en was enthousiast.

‘Alleen al door deze twee verhalen wordt het bestaan van dit boek gerechtvaardigd.’

Ze kan zo van die ‘uitspraken’ doen, met veel aplomb. Dit was er weer zo een. Over *De schepping van Adam* zei ze: ‘Ik had altijd wel het gevoel dat er verwantschap tussen ons was. Maar nu ik dit gelezen heb, zie ik dat die veel verder gaat dan ik tot nu toe dacht.’